

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2004 metai

2

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2004

2

VILNIUS 2005

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2004

2

VILNIUS 2005

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ

Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS

Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Edmundas RIMŠA

Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS

Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS

Milervilio universitetas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 01108 Vilnius

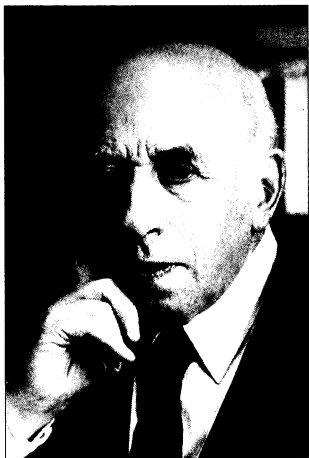
<http://www.istorija.lt>

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2005

© Straipsnių autoriai, 2005

SUKAKTYS

KELI ŽODŽIAI IŠKILIAUSIO LIETUVOS ISTORIOGRAFO JULIUSZO BARDACHO DEVYNIASDEŠIMTMEČIO PROGA

Devyniasdešimtmetį mininčio Juliuszo Bardacho darbo jo pasirinktoje srityje stažas artėja prie septintos dešimties metų pabaigos. Jis, anot vieno jo biografo, pasižymėjo ne tik iškiliais intelektualiais gabumais, bet ir nepaprastu darbštumu. Taigi nėra paprasta tokio žmogaus gyvenimą ir darbus aprašyti keliuose puslapiuose. Pasiryžus viską skrupulingai fiksuoti ir išsamiai aptarti, neužtektų, kaip sakoma, ir jaučio odos. Todėl pasitenkinsime trumpai pristatydami skaitytojui vieno iš žymiausių lenkų istorikų ir Lietuvos istoriografų J. Bardacho gyvenimą ir darbus. Daugumai skaitytojų J. Bardacho

darbai gerai žinomi, jų laukiama, jie studijuojami, jais sekama, retkarčiais gal ir diskutuojama. O šis tekstas yra didelės pagarbos Sukaktuvininkui išraiška.

Juliuszas Bardachas gimė 1914 m. lapkričio 11 d. Odesoje. Atsikūrus Lenkijos valstybei su šeima gyveno Voluineje, o 1933 m. pradėjo studijas Stepono Batoro universitete Vilniuje, studijavo teisę, didžiausią dėmesį skirdamas teisės istorijai.

Labai anksti, jau 1935 m., J. Bardachas sėkmingai įžengė į profesionalaus mokslo areną, pasisakydamas šeštojo Lenkijos istorikų visuotinio suvažiavimo Vilniuje diskusijose. Šio pasisakymo tekstas (*Trzecizna w dawnym prawie litewskim*) buvo paskelbtas Suvažiavimo darbų tome. Jis tęsė Lietuvos teisės istorijos studijas ir 1938 m. Vilniuje pasirodė knyga „Adopcja w prawie litewskim XV i XVI wieku“.

Antrasis pasaulinis karas nutraukė mokslinę veiklą, bet tuoj po karo, įsikūręs Lenkijoje, J. Bardachas vėl ėmėsi šios veiklos ir 1948 m. Jogailos universitete Krokuvoje įgijo mokslinį daktaro laipsnį. 1950–1985 m. J. Bardachas profesoriavo Varšuvos universitete ir ilgą laiką vadovavo šio universiteto Teisės istorijos institutui, 1983 m. buvo išrinktas Lenkijos mokslų akademijos nariu-korespondentu, 1989 m. tapo jos tikroju

nariu. Visų J. Bardacho pareigų Lenkijos ir kitų šalių bei tarptautinėse mokslo institucijose, komisijose, akademijose išvardijimas, jo dalyvavimo su pranešimais, tarptautiniuose istorikų ar teisės istorikų kongresuose ir konferencijose, daugybės Lenkijos ir kitų šalių universitetų garbės daktaro vardų suregistravimas užimtų pernelyg daug vietos, tad pasitenkinsime ką tik pateiktais faktais. Kur kas svarbiau, kad J. Bardachas sparčiai žengė mokslininko tyrėjo keliu, pateikdamas visai Lenkijos teisės istorijos mokyklai vis reikšmingesnius mokslinius tyrinėjimus ir mokslinės publicistikos tekstus.

Bene svarbiausia iš jų buvo Lenkijos valstybės ir teisės istorijos sintezė, kurią rašė kartu su bendraautoriais. Dar 1952 m. pasirodė bandomasis tekstas „Historia państwa i prawa polskiego“, 1957 m. – J. Bardacho autorinis tomas „Historia państwa i prawa Polski do roku 1795. Cz. 1: Do połowy XV w.“ (iki 1973 m. pasirodė 4 leidimai), 1976 m. kartu su B. Leśnorodskiu ir M. Pietrzaku parašyta „Historia państwa i prawa polskiego“ (iki 1987 m. 5 leidimai), 1993 m. kartu su M. Pietrzaku perdirbta „Historia ustroju i prawa polskiego“, kurios tiražas irgi buvo kartojamas. Kiekvieną šio Lenkijos valstybės santvarkos ir teisės istorijos apibendrinančio teksto leidimą autoriai taisydavo, papildydavo ir, nors valstybės ir teisės istorijos mokslas Lenkijoje nepaprastai greitai žengė į priekį, niekada neatsilikdavo nuo mokslo pažangos.

Nuo konkrečių mokslinių tyrimų neatsiejamas buvo J. Bardacho dėmesys teisės istorijos metodologinėms problemoms, jos santykiams su istorijos mokslu, recepcijos valstybės santvarkos ir teisės istorijoje bei kiti klausimai. Studijos „Metoda porównawcza w zastosowaniu do powszechnej historii państwa i prawa“ (1962), „Historia praw słowiańskich. Przedmiot i metody badawcze“ (1963), „Recepcja w historii państwa i prawa“ (1977), „Istota federalizmu i państwa federalnego w dziejach“ (1980, su H. Izdebskiu), „Themis a Clio czyli o potrzebie podejścia historycznego w prawoznawstwie“ (1982) ir kitos 2001 m. buvo surinktos į vieną knygą „Themis a Clio czyli prawo a historia“. Šios studijos buvo ir yra įvairių Lenkijos teisės istorikų kartų metodinė atrama, tokia ji gali būti ir Lietuvos teisės istorikams.

1958 m. straipsnių rinkinyje „Studia historica“, skirtame paminėti kito įžymiausio Lenkijos istoriko ir taip pat buvusio vilniečio, Henryko Łowmiańskiego mokslinio darbo 35 metų sukaktį, buvo paskelbtas J. Bardacho straipsnis „Własność niedzielna w Statutach litewskich“. Taip po 20 metų pertraukos straipsnio autorius grįžo prie savo ankstyvos jaunystės temos – Lietuvos teisės istorijos. Ji, istorinės Lietuvos, t. y. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, valstybės santvarkos ir teisės istorija vėl tapo viena iš svarbiausių J. Bardacho tyrinėjamų sričių, kuriai yra atsidavęs iki šiol.

J. Bardachas nesitenkino tik valstybės ir teisės istorija, vadovaudamasis susiformuotomis metodinėmis nuostatomis, jis jungė teisės istorijos tyrinėjimus su istorijos mokslu plačiaja prasme. Aptarsime kelias tyrinėjimų sritis, kurioms J. Bardachas skyrė ir tebeskiria daugiausia dėmesio ir kūrybinių jėgų.

Anksti susidomėjęs Lietuvos teisės istorija ir grįžęs prie jos 1958 m., J. Bardachas jei ne kasmet, tai kas porą metų skelbė ir skelbia įvairių XV–XVII a. Lietuvos teisės

istorijos fenomenų studijas. Jos pagrįstos nepaprastai geru šaltinių įsisavinimu, tyrimai pateikiami plačiame istoriniame kontekste. Nevardysime šių studijų, tik nurodysime, kad jos paskelbtos J. Bardacho darbų rinkiniuose: 1970 m. – „Studia z ustroju i prawa Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVII wieku“ ir 1988 m. – „O dawnej i niedawnej Litwie“ (šią rinkinį teisės istorijos darbai užėmė tik jo dalį).

J. Bardachas labai daug nuveikė tyrinėdamas Lietuvos Statutus. Jis juos pavadino Renesanso epochos paminklais ir visokeriopai pagrindė tokį įvardijimą straipsniuose bei konferencijų pranešimuose, skelbė jų nepaprastą reikšmę teisės raidai regione. Lietuvos Statutų tyrinėjimus vainikavo 1999 m. paskelbta knyga „Statuty litewskie a prawo rzymskie“. J. Bardacho Lietuvos Statutų tyrinėjimai labai gerai pritapo prie Lietuvos istorikų Edvardo Gudavičiaus, Stanislovo Lazutkos, Vytauto Raudeliūno, Irenos Valikonytės ir kitų Statutų tyrimo ir skelbimo darbų, dažnai galėjo atlikti mokslinių inspiracijų ir kelrodžio vaidmenį. Po J. Bardacho atliktų Statutų tyrimų galima drąsiai sakyti, kad jau I Lietuvos Statutą XVI a. trečiajame dešimtmetyje rengė tiems laikams moderniai mąstantys ne viduramžių, o naujųjų laikų žmonės, kad Statutai buvo vieni iš geriausiai sutvarkytų savo laiko kodeksų.

Kita didelė J. Bardacho darbų tema, bendra Lietuvos ir Lenkijos istorijai, yra šių valstybių unijos istorija. Tyrinėdamas Lenkijos valstybės santvarkos istoriją jis negalėjo išvengti šios temos, o pirmąjį specialiai jai skirtą darbą paskelbė bene 1969 m. Tai buvo „Krewa i Lublin. Z problemów unii polsko-litewskiej“. Nuo tada Liublino unija, jos esmė tapo nuolatiniu J. Bardacho mokslinių tyrimų ir pasisakymų įvairiuose forumuose objektu. Dar nežinodamas, kaip pats prisipažino, vis dar neskelbtų 1940 m. parašytų Adolfo Šapokos darbų, jis rašė apie unijoje išlikusį Lietuvos valstybingumą, apie lietuvių siekius tą valstybingumą išlaikyti, apie 1791 m. spalio 20 d. *Abiejų Tautų Tarpusavio Įžadą*, kurį laiko lietuvių valstybinio lygiateisiškumo unijoje su Lenkija programos įgyvendinimo dokumentu. Lietuvos ir Lenkijos unijos tyrinėjimų rezultatus J. Bardachas apibendrino 1998 m. paskelbtoje knygoje „O Rzeczpospolitej Obojga Narodów. Dzieje związku Polski z Litwą do schyłku XVIII wieku“. Ši įžymiausių Lenkijos istorikų knygų serijoje „Dzieje narodu i państwa polskiego“ išleista J. Bardacho knyga tarsi užbaigė Lenkijos istorijos moksle vykusią unijos problematikos peržiūrą ir įtvirtino Abiejų Tautų Respublikos, dviejų lygiateisių valstybių federacijos sampratą. Be abejo, dar lieka daug neištirtų Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo klausimų, tebevyksta vaisingos mokslinės diskusijos, kurias sužadino J. Bardacho darbas šia tema ir stūksa diskusijoje tarsi neapeinamas kalnas.

Yra dar viena didelė J. Bardacho tyrinėjimų sritis, kurioje persipina Lietuvos ir Lenkijos istorija. Tyrinėjimų autorius kviečia mus į XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Lietuvą, į baigiamąjį modernių tautų regione susidarymo etapą. Įdomu, kad šios temos tyrinėjimus bus inspiravę kiti iškilūs lenkų tyrinėtojai. 1966 m. J. Bardachas didelės apimties tekstu „O powstaniu nowoczesnego narodu litewskiego“ atsiliepė į Jerzy Ochmańsčio knygą „Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku do roku 1890“, o 1984 m. –

dar didesniu, pavadintu „Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści“, į Jano Jurkiewicziaus knygą „Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922“. Šie ir kiti šios temos tyrinėjimai sudaro minėto J. Bardacho darbų rinkinio „O dawnej i niedawnej Litwie“ (1988) antrąją dalį.

Šiuose tyrinėjimuose J. Bardachas analizavo moderniosios lietuvių tautos susidarymo aplinkybes, lietuvių ir lenkų santykius tuo neramiu kylančių nacionalizmą, Pirmojo pasaulinio karo ir tautinių valstybių atsikūrimo laikotarpiu, Lietuvos lenkų, besijautusių tarsi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės piliečiais, mentalinius poslinkius susidūrus su lietuvių tautiniu sąjūdžiu. Akivaizdu, kad J. Bardacho darbai šioje tyrinėjimų srityje padarė nemažą įtaką jaunų Lietuvos istorikų grupei, stovėjusiai prie įspūdingos keliolikos tomų „Lietuvių Atgimimo istorijos studijų“ serijos ištakų. Ir šiuo metu J. Bardachas vadovauja Lietuvos ir Lenkijos istorikų grupės, kuriai priklauso ar priklausė Janas Jurkiewiczius, Bronius Makauskas, Rimantas Miknys, Zbigniewas Solakas (1953–2004) ir kiti, darbui rengiant spaudai Mykolo Römerio 1918–1923 m. dienoraštį.

Toks glaudus Lietuvos ir Lenkijos istorikų bendradarbiavimas tapo galimas tik po 1989–1990 m. didžiųjų permainų, po Lenkijos išsivadavimo iš Sovietų Sąjungos priežiūros ir savųjų komunistų valdžios bei Lietuvos valstybės atkūrimo. Ir ne tik istorikų bendradarbiavimas, bet ir abiejų ilgą bendrą istoriją turėjusių valstybių bei visuomenių konstruktyvus kaimyniškas sugyvenimas. Ir Lietuvai, ir Lenkijai teko atremti tam tikrų sluoksnių, nenorėjusių permainų, geros kaimynystės, trukdymus. J. Bardachas tuo metu aktyviai įsijungė į bendrą Lietuvos ir Lenkijos intelektualų veiklą siekiant nutiesti kuo tvirtesnius supratimo ir kaimynystės tiltus tarp Lietuvos ir Lenkijos. Jis pakankamai dažnai buvavo ir įtaigiai pasisakydavo įvairiuose forumuose Vilniuje, Varšuvoje, ir kitur, aktyviai dalyvavo Vilniaus universiteto 425 metų sukakties šventime.

Didžiuliai J. Bardacho moksliniai laimėjimai ir visuomeninis aktyvumas paskatino Vilniaus universitetą 1997 m. suteikti Jam Garbės daktaro vardą. Taip didis mokslininkas ir nuoširdus Lietuvos draugas sugrįžo į jaunystės rūmus.

Sulaukęs garbingos sukakties J. Bardachas nesudėjo rankų. Štai ką tik, 2004 m., iš spaudos pasirodė nauja Jo knyga, redaguota ilgametės talkininkės Wandos Sudnik, – „W obiektywie nauki i lustrze pamięci (O uczonych, pisarzach i politykach XIX–XX w.)“. Tai mokslinių studijų ir atsiminimų rinkinys. Ir jame netrūksta lietuviškų motyvų, persipynusių su lenkiškaisiais, jiems skirtų puslapių, kuriuose rašoma apie Lietuvos ir Lenkijos istorikų bendradarbiavimo pastangas laikotarpyje tarp dviejų pasaulinių karų, iš viso apie abiejų šalių mokslininkų bendrus reikalus.

Sukaktuvinininkas savo gyvenimo vedliais pasirinko dvi deives, *Themis* ir *Clio*. Te-saugo jos Jį kuo ilgiausiai.

Zigmantas K i a u p a

Nuotrauka iš: J. Bardach, *Themis a Clio czyli prawo a historia*, Liber, Warszawa, 2001.

PAMINĖTI PROFESORIAUS ANTANO TYLOS GIMIMO 75-ERI METAI

1999 m., pažymint profesoriaus, habilituoto daktaro Antano Tylos 70-metį, dr. Algirdas Baliulis pastebėjo: „Istoriko gyvenimas dažnai susiklosto taip, kad tik sulaukus žilo plauko parašomi brandžiausi darbai, kurie dėl vienokių ar kitokių priežasčių buvo atidėliojami“ („Lietuvos istorijos metraštis. 1999 metai“, Vilnius: LII leidykla, 2000, p. 435). Tie metai žymėjo ne tik gražią Profesoriaus gyvenimo sukaktį, bet ir atsistatydinimą iš Lietuvos istorijos instituto direktoriaus pareigų. Tai radikalūs pokyčiai ir asmeniniame, ir istoriko profesionalo gyvenime, kurie gali visai pakreipti likimą. Išsivada-

vęs nuo nesaldžios pareigų naštos, prof. A. Tyla ėmėsi aktyvios mokslinės, visuomeninės ir šviečiamosios veiklos.

Sugrįžęs į Instituto Archeografijos skyrių, kurį kuriant 1989 m. pats dalyvavo, Profesorius ėmėsi ilgą laiką atidėliotų mokslinių tyrimų, kurių rezultatai su kaupu patvirtino dabar jau pranašiškais vadintinus A. Baliulio žodžius. Tęsdamas XX a. dešimtajame dešimtmetyje pradėtą „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijų ir aktų“ temą, A. Tyla parengė ir išleido leidinio „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“ trečią tomą „Kėdainiai“ (sudarė A. Tyla, parengė A. Tyla, R. Firkovičius, D. Antanavičius, Vilnius: LII leidykla, 2002, 610 p., [2]). Be to, spaudai parengė ir ketvirtąjį tomą „Alytus“ (sud. A. Tyla, spaudai parengė A. Tyla, D. Antanavičius, R. Firkovičius ir J. Drungilas, Vilnius: LII leidykla, [2005]). Profesorius sugrįžo ir prie savo senųjų lietuvių tautinio atgimimo tyrinėjimų, kuriais daugiau nei prieš 50 metų pradėjo istoriko kelią. Buvo perleista solidžiu įvadu papildyta, akademiškai parengta „Lietuvių spaudos draudimo panaikinimo byla“ (Vilnius: LII leidykla, 2004. 392 p., [2]); apmąstydamas šių dienų lietuvių visuomenės realijas, profesorius A. Tyla atidžiau pažvelgė į Vasario 16-osios Lietuvą (A. Tyla, „Lietuva prie Vasario 16-osios slenksčio“, Vilnius: Katalikų akademija, 2004, 216 p.). Per penkerius metus Profesorius paskelbė daugiau nei dvidešimt mokslinių straipsnių ir publikacijų. Juose nagrinėjamos problemos pagilino įvairias istorijos žinias apie Lietuvos magdeburginių miestų istorijos šaltinius ir savi-valdą, Lietuvos politinę, finansinę ir konfesinę kultūrą XVI–XVII a., Vilniaus universiteto teisės fakulteto steigimą XVII a., XVII a. vidurio karinę politinę krizę („Tvaną“) Abiejų Tautų Respublikoje, lietuvių tautinio atgimimo laikus (lietuviškos spaudos draudimas, atgimimo veikėjai – Motiejus Valančius, Jonas Basanavičius, Vaižgantas), kai kurių Lietuvos vietovių praeitį.

Didžiai vertindamas profesoriaus A. Tylos mokslinę veiklą, Lietuvos mokslų akademijos prezidiumas paskyrė jam 2003 m. Simono Daukanto premiją už knygą „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai. Kėdainiai“.

Profesorius – ilgametis energingas Lietuvių katalikų mokslų akademijos akademikas, Lietuvos mokslų akademijos narys ekspertas, Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto Mokslinės redakcinės tarybos narys. Sukaupta organizacine ir moksline patirtimi jis dosniai dalijasi būdamas kelių mokslinių („Istorija“, „Genocidas ir rezistencija“, „Kultūros paminklai“, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis“, „Lituanistica“) ir visuomeninių profesinių žurnalų („Metai“), laikraščių („Voruta“) ir kitų leidinių redkolegijų narys.

2004 m. lapkričio 5 d. 75-erių metų sukakties proga profesorius Antanas Tyla buvo pagerbtas iškilmingame Lietuvos istorijos instituto tarybos posėdyje. Sukaktuvinininką sveikino draugai, kolegos, buvę bendradarbiai ir kraštiečiai anykštėnai iš Lietuvos istorijos ir kitų institutų, Vytauto Didžiojo universiteto, Lietuvių katalikų mokslo akademijos, Mokslo ir enciklopedijų leidybos instituto, Lietuvos muziejų ir kt. Buvo pristatytas mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas jo garbei „Istorijos akiračiai“ (skiriama Profesoriaus habilituoto daktaro Antano Tylos 75-mečiui, sud. E. Rimša (pirmininkas) ir kt., Vilnius: LII leidykla, 2004, 462 p., [2]). Jame skelbiami naujausi Lietuvos, Lenkijos ir Italijos tyrinėtojų darbai, apimantys įvairias XIII–XX a. Lietuvos istorijos problemas.

Mes, „Lietuvos istorijos metraščio“ redkolegija ir šių eilučių autorius, taip pat norime prisidėti prie gausaus Profesorių sveikinusiųjų būrio ir palinkėti laimės, sėkmės, sveikatos, kūrybinio įkvėpimo, minčių polėkio, energijos sumanymams įgyvendinti, taip pat laukiame pasirodant naujų darbų.

Artūras D u b o n i s

Nuotrauka Romo Mičiūno